

אריאל שיטרית טאהא מוחמד עלי - הקדמה

טאהא מוחמד עלי (1931–2011) נודע כמשורר פלסטיני נערץ אשר פרסם חמישה קובצי שירה בערבית. שירו הראשון "סדק בגולגולת" יצא לאור בכתב העת "אל-שרק" ב-1971, והוא פרסם את שיריו בכתב עת זה ואחרים. רק כעבור יותר מעשור יצא קובץ שיריו הראשון: "השיר הרביעי ועוד עשרה שירים" (1983). לאחר מכן פרסם ארבעה קבצים נוספים: "לרמות את הרוצחים" (1989), "שרפה בבית הקברות של המנזר" (1992), "אל, ח'ליף, ונער פרפרים צבעוניים" (2002), ו"לא יותר" (2005). ב-2011 יצאה מהדורה המכנסת את כתביו, ויש בה גם שירים שלא יצאו בקבצים הקודמים, כמו השיר המפורסם "נקמה" שנכתב ב-2006. סגנון כתיבתו יחיד במינו, ואולי נובע מייחודיות הדרך שבה רכש השכלה. הוא היה אוטודידקט אשר סיים את לימודיו הרשמיים בכיתה ד' על אף אהבתו העזה לספרות ולקריאה. לאחר שעזב את בית הספר המשיך לקרוא ביתר שאת גם ספרות וגם ביקורת, לימד את עצמו אנגלית והחל לתרגם יצירות משפה זו לערבית. על אף היכרותו עם השירה הערבית הקלאסית על בורייה כתב את שיריו בסגנון מודרני ללא חריזה וללא משקל ("שירה פרוזאית") בסגנון שהיה יחסית חדש בארץ.

עד היום הוא נודע בעיקר בשל שירתו, אך לאמיתו של דבר הוא החל לפרסם סיפורים כחמש-עשרה שנה לפני שהתחיל לפרסם שירה. סיפורו הראשון "שני הידידים" יצא בעיתון "אל-מוג'תמע" ב-1955, ובמרוצת השנים פרסם בכתב עת זה סיפורים נוספים וכן ערך ספרות בדיונית. ואולם רק בשנת 2003 התפרסם קובץ סיפוריו היחיד, "סימפוניית הילד היחף: 'שיהיה!' וסיפורים אחרים". הסיפור שנושא את שם הקובץ נכתב ב-1996 ויצא לאור לראשונה באותה שנה, והוא הסיפור המתורגם המובא בהמשך.

טאהא מוחמד עלי נולד בכפר ספוריה בגליל אשר נהרס כליל ב-1948. בביוגרפיה מרתקת *My Happiness Bears No Relation to Happiness: A Poet's Life in the Palestinian Century* ("לשמחתי אין שום קשר לשמחה: חיים של משורר במאה הפלסטינית") (2009) מגוללת עדינה הופמן את קורות חייו. היא מספרת שהוא הוא נאלץ לברוח משם צפונה במסע רגלי שנמשך כשלושה ימים עד שהגיע לבנת ג'בייל שבלבנון עם הוריו ובני משפחה נוספים. בלבנון השתקעו בכפר ליד קרעון למשך שנה. שם הם חיו כפליטים, וניסו להשיג אוכל בשביל לשרוד. כבר אז, כבן שבע-עשרה, התגלה כנער רב תושייה: כפי שהיה עושה בספוריה, גם כאן יזם קניית מוצרים בסיטונאות ומכר ברחובות במחירים גבוהים יותר, וכך הצליח להביא כסף למשפחתו. כפי שהחיים הקשים כפליט לא הצליחו לדכא את נטייתו העסקית, גם משיכתו לספרות לא ידעה מנוח אפילו בתקופה זו. הוא היה קונה ספרים יד שנייה בערבית היכן שהיה יכול ולא הפסיק לקרוא במשך כל אותה התקופה. לאחר מותה

של אחותו בת השתיים-עשרה מדלקת קרום המוח החליטו הוריו שהם חוזרים למולדת. בני משפחה רבים נשארו בלבנון ובסוריה, לרבות קרובת משפחה שיועדה לו לאישה על ידי משפחתו, שאותה לא ראה מרגע ההסתננות בחזרה למולדת לאחר שהיה כשנה בלבנון. לאחר השיבה התיישב בנצרת והחל לעבוד בתור מוכר פלאפל, ובהמשך פתח חנות מזכרות בשוק בנצרת. הוא עבד ימים ארוכים במשך כחמישה עשורים, עם אחיו ובניו. על אף הניגוד לכאורה בין עבודה כבעל דוכן בשוק ובין חיי הרוח, שילב טאהא מוחמד עלי בין הדברים באופן טבעי: החנות הקטנה שלו שימשה סלון ספרותי לאנשי ספרות בולטים, ובכללם המשוררים מישל חדאד וג'מאל קעוור. דרך החנות היה במגע עם תיירים רבים וכן עם ישראלים יהודים, והיו לו מכרים וחברים מרקעים מגוונים.

את ליל העזיבה מספוריה, לילה שבו "איבדנו את כוכב הצפון", הוא מסכם בשיר קצר שפורסם ב־1988 "לא היה ולא נברא": "אנחנו לא בכינו/ בשעת הפרדה./ שכן/ זמן לא היה לנו/ ולא דמעות/ ובכלל, לא הייתה פרדה./ אנחנו לא תפסנו/ ברגע הפרדה/ שהייתה זו פרדה/ אז מניין יבוא הבכיי?" ("טאהא מוחמד עלי: שירים", מערבית: אנטון שמאס, עמ' 153-155). השיר מתאר את רגע השבר טרם הבין את מלוא משמעותו, טרם הבין שאיבד את כל עולמו. הפרספקטיבה שהוא נותן בשיר קצר זה אופיינית לכתיבתו: הוא מביע רגש לא מעובד, ללא סנטימנטליות, ומצליח לזקק את תמימות הרגע, כמו תצלום שתופס את שבריר השנייה של קפיצה באוויר לפני הצניחה. בשיר הוא נותן ביטוי אישי למה שהתברר כשבר לאומי. זה ממחיש את נטיית שיריו להתמקד באינדיבידואל, ברגש של הפרט, ובזיכרונותיו האישיים שלו – באנשים שהכיר, ברגעים שעבר, בתהיות ובאהבות שלו, ולא בביטוי לאומי גרנדיוזי או מהפכני מוחצן כמו שהיה נהוג אצל משוררים פלסטינים אחרים בני דורו. הוא לא חיפש תהילה, אלא ביטוי ספרותי כן. גם כאשר כתביו מביעים ביטוי פוליטי, הם לא מביעים זאת באמצעות התמות השגורות או על פי מוסכמות התקופה. אולי בשל כך לא נמנה עם המשוררים הפלסטינים הפופולריים ביותר, אך אין ספק שהוא בין החשובים ביותר. הוא זכה להכרה מקומית ובין-לאומית בעיקר בעשור האחרון לחייו, בעקבות תרגום שיריו לאנגלית ולעברית. כתיבתו השירית והפרוזאית אנושית, אישית, חמה וצנועה. שיריו מבטאים את העצב באופן ישיר, אך מצהירים עליו כדרכו של עולם: "אתן, הציפורים, אתם, הפרחים, ואתה, הנהר – / אחרי שהעצב שלי ימשוך ידו מכם/ הנהרות לא יהיו עוד נהרות/ והציפורים לא תהיינה עוד ציפורים. [...]/ הנהר, בלי העצב שלי, / סתם מים..." (שם, עמ' 115). ההתייחסות לעצב, לכאב, לאבדון ממוקדת בבן האדם היחיד בהקשר של דימויים מהטבע המקומי. בשיריו הוא מצליח לתאר רגש עמוק בנימה שנראית קלילה ופשוטה, ומעורבת בהומור ובתשוקה ליופי החיים: לקשר חם, להבנה וסובלנות, לפלאי חיות הבר והטבע השופע.

טאהא מוחמד עלי נודע בערבית בכינוי "מאהב ספוריה", ואכן כתביו מבטאים אהבה גדולה, הרגשה נוגה לילדות שחלפה וגעגועים למקום שנמחק ואינו. הוא חי את חייו בגלות פנימית, קילומטרים ספורים ממקום כפר ילדותו, אך בלי כל אפשרות

לחזור למקום התוסס שגדל בו. מספוריה נותרו רק שרידים מעטים וערמות אבנים, אך הכפר חי חיי נצח ביצירותיו. הוא מתאר את חיי הכפר במארג שממזג בין פרטים ריאליסטיים ונימה מיתית, שילוב המבטא זווית ראייה של ילד. כאשר הוא מתאר סצנות מחיי ספוריה, שיריו וסיפוריו נותנים ביטוי לפליאה ולשמחה, אך הכאב מבצבץ מתחת לפני השטח. השיר "הגדיים של ג'מיל, השכן שלנו בספוריה" מתמצת את הכאב הטמון בהשתאות, והתיאורים הריאליסטיים לכאורה נגועים באור כמעט מאגי: "ג'מיל, / בן דודתו של אבא, / השכן שלנו / בספוריה, / נשא שלוש נשים / ולא זכה מהן / לא בן שישא את שמו / ולא בבת שתפריח את שממת הלב. / [...] / עז שאמית בהירת פרווה הייתה לו, / עיניים גדולות היו לה ושער ארוך - / המליטה בשבילו / ובשביל שלוש נשותיו / יומיים לאחר שחזר מהחג / שישיית גדיים, רוך / המשי של נשימתם / הזכיר יקום רך בשנים [...] " (שם, עמ' 189-191). אפשר לזהות כאן את המעבר בין ההיצמדות לפרטים בנאליים ("יומיים לאחר שחזר מהחג") ובין הפיכתם של הגדיים ליצורים כמעט על-אנושיים עם נשימה של משי שהולדתם מזכירה את הולדת היקום כולו. בהמשך השיר הוא מתאר את השמחה הצרופה שמילאה את בית ג'מיל בעקבות הולדתם. אף שנראה שהשיר מתמקד בשמחה הוא בעצם מבטא אובדן כפול: ראשית, רגע החסד העומד במרכז השיר בעצם מחפה על חוסר בסיסי מכיוון שנעדרת מהבית שמחת ילדים; שנית, תחושת האובדן נובעת מעצם הידיעה שהפינה הקסומה המתוארת בשיר נשמטה מהעולם ועל כן השמחה המוצהרת היא בעצם עילה לבכות את האבדון. כמו רבים משיריו, גם סיפוריו הקצרים של טאהא מוחמד עלי מתרחשים בכפר בשנים שלפני השבר. הם מתארים בני כפר פשוטים ומגוללים עלילה בלשון לירית שנוטה לעתים להישמע כמו בתים מתוך שירה. את הסיפור "טחון, טחון, תמשיך לטחון", למשל, אפשר לחלק לשני חלקים: הראשון עוקב אחר דמות מרכזית בכפר שהייתה מעין מנהיג רוחני. המספר תוהה בנוגע לתרופה מסורתית שהיה נותן לבני הכפר כדי לרפא כאבי ראש; בחלק השני יש תפנית חדה, ובה חיי הכפר נעצרים בן רגע, אנשיו מפוזרים ברחבי תבל, ועל השיח' לא שומעים עוד. לפתע, לאחר עשורים רבים, הוא סובל מכאבי ראש עזים ומחליט לנסות בעצמו את התרופה המקומית החקוקה בזיכרונו ומגלה שהיא אינה מרפאת. בכך הסיפור מנפץ מיתוס מסוים אך בה בעת מחיה את תקופת העבר שבה תרופות אלה שימשו מרפא.

הסיפור "סימפוניית הילד היחף: 'שיהיה!'" הוא יצירת מופת שמערבת בין תיאורים ריאליסטיים ופנטסטיים, ומתארת כפר ללא שם מנקודת מבטו של ילד שחש את העולם בשילוב של כאב וקסם. על פי עדינה הופמן, הסיפור אינו אוטוביוגרפי, ולדברי הסופר עצמו, ההשראה הכתה בו בעת שראה תמונה של ילדים מספוריה שצולמה ב-1925, שש שנים טרם לידתו. אחד הילדים הקטנים בתמונה נראה יחף, ומדמות זו נולד הסיפור. עם זאת, טאהא מוחמד עלי עצמו רכש נעליים רק בגיל תשע, אז נאלץ לבוא עם נעליים לבית ספר עירוני שפתחה ממשלת המנדט שבו למד במשך שנתיים עד שסיים כיתה ד'. הסיפור מאיר ומחיה את חיי הכפר שקדם ל-1948 - ללא טינה

גלויה אלא באהבה ובתשוקה. הסיפור מדגיש את החיבור לאדמה ולטבע לא במונחים לאומיים או בסמלים פלסטיניים שחוקים (של עץ הזית והתפוז למשל), אלא בתיאורים לא קונבנציונליים של נחלים, חיות, דרכי האבק ומעבר השמש במהלך היום. הוא מתאר את העיסוקים בעונות המתחלפות כדרך אגב, ובכך מרחיב את הסיפור אל מעבר לרגע מסוים לתיאור קצב החיים בכפר במחזור שנה רצופה. גם הומור יש בסיפור ומשחקי מילים, למשל: "אצלנו נעליים בצבעיהן השונים ובסגנונות מגוונים נמצאו בשפע ואף היו בהישג יד, כמו שאומרים. אמנם היו בהישג יד, אך מבחינתי ידי אינה משגת, ובטח שלא רגלי". הסיפור כתוב בערבית ספרותית במשלב הגבוה ביותר, אך שזורים בו מילים, ביטויים ופתגמים בעגה העממית. עוד הוא מבטא את הניב המרוקאי של מוכר הנעליים, אשר גיבור הסיפור ח'אלד אינו מבין כלל. אציין שיש קושי להעביר בתרגום לעברית את ההבדלים בין הניב המרוקאי למקומי משום שמדובר בערבית בשני המקרים, ואי אפשר לבטא פער דומה בעברית. למעט דברי המוכר אשר מדבר בניב המרוקאי, הדיאלוגים מתרחשים בניב המקומי ולא בשפה הספרותית. הסיפור הזה מכניס את הקורא לעולמו החושני והיצרי של טאהא מוחמד עלי, הראוי להוקרה הן בשל כתיבתו השירית והן בשל הפרוזה שכתב.